

хартия для новой Европы 21 ноября 1990 г. // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – С. 664-666. 14. Устав Организации Объединенных Наций // Действующее международное право / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривичкова. В 3 т. – Т.1. – М.: Издательство Московского независимого института международного права, 1996. – С. 7-34.

Надійшло до редакції 08.01.2002 р.

*І.О. Харченко, здобувач
каф. правосуддя
Національного ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (м. Київ)*

До питання про сутність стадії виконання вироків, ухвал та рішень суду в кримінальному процесі України

Звернення до теми сутності стадії кримінального процесу по виконанню вироків, рішень та ухвал суду обумовлене тим, що усі роботи, які тим чи іншим чином торкались цього питання, вирішували його, виходячи з положень закону, не зважаючи на внесені відповідні пропозиції для його вдосконалення. На думку І.Д. Перлова сутність цієї стадії полягає в тому, що в ній реалізується вирок, який вступив у законну силу шляхом його звернення до виконання, контролю суду та нагляду за безпосереднім виконанням вироку, а також законністю вирішення у встановленому в кримінально-процесуальному законі порядку питань, що виникають у процесі виконання вироку [11 с. 13]. Таке трактування закону і сьогодні залипається поширеним серед теоретиків та практиків кримінального процесу (див., наприклад, 7 с. 10). Однак, існують і деякі інші пропозиції щодо визначення сутності стадії виконання вироку, висловлені Т.Н. Добровольською та пізніше В.В. Ніколюком. Вони головним чином спрямовані на те, щоб обмежити стадію лише зверненням вироку, виконанням та контролем за приведенням його у виконання. Так, Т.Н. Добровольська вважає, що “провадження по кримінальній справі продовжується лише до тих пір, поки вирок не приведений у виконання”. Вирішення ж питань, які виникають у процесі виконання деяких вироків – це окреме провадження, що виходить за межі кримінального процесу [6, с. 18]. Разом з тим, запропоновані певні положення, науковець не дава достатнього теоретичного обґрунтування. Пізніше, підтримавши Добровольську Т.Н., та погоджуючись із її пропозицією вважати заключним моментом кримінально-процесуальної стадії виконання вироку – приведення його у виконання, В.В. Ніколюк доповнив це положення, дослідивши особливості провадження по вирішенню питань, які виникають у процесі виконання деяких видів вироків та прийшов до висновку про необхідність виділення його в самостійне, поряд із кримінальним, адміністративним, цивільним тощо [9, с. 49, 50]. Однак, на перший погляд, наведені точки зору не розкривають суті стадії, її стрижневих моментів.

Відмітимо також і те, що деякі науковці, розширюючи межі даної стадії, включають у неї усю діяльність спрямовану на виконання вироку суду. На нашу думку, це є недоречним, оскільки, не тільки науково, але й практично доведено, що процесуальна та фактична діяльність по виконанню вироків, постанов, ухвал суду є різними за своєю суттю, становлять зміст неоднорідних правовідносин (кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих), здійснюються різними суб'єктами, врегульовані нормативно-правовою базою різних галузей права, однак, ми не заперечуємо того тісного зв'язку, який має існує між ними.

Виходячи з вищевикладених точок зору, а також враховуючи відповідні зміни в законодавстві зазначених галузей права, вважаємо, що виникла потреба дослідження правових явищ з інших позицій. У статті ми пропонуємо проаналізувати як весь кримінальний процес, так і окрему його стадію через призму загально теоретичних розробок про застосування права.

Саме кримінальний процес має усі властиві правовому застосуванню ознаки: державно-владний характер кримінально-процесуальної діяльності; урегульованість правом; наявність відповідної матеріального праву процедурно-процесуальної форми; передумовою виникнення кримінально-процесуальної діяльності є наявність норм кримінального права, наприкладі кожного циклу застосування права виноситься кінцеве рішення – акт застосування права, який є обов'язковим для усіх осіб, на яких він розповсюджується, та забезпечується примусовою силою держави, а також виступає юридичним фактом, що породжує, змінює або припиняє правовідносини певного виду. Кримінальний процес застосовує норми кримінального права, пристосовуючи їх до конкретних життєвих обставин та конкретних осіб. Такі обставини мають свою специфіку і можуть вимагати застосування не однієї, а декількох норм матеріального права, які, проте, знаходять своє втілення в одному заключному рішенні. Отже усі ознаки, що вказані вище, характеризують кримінальний процес саме як процес застосування норм кримінального (матеріального) права.

Але, однією ознакою, властиву правовому застосуванню, – стадійність, – на наш погляд, необхідно розглянути детально. Дійсно, в діяльності по застосуванню права виділяють певні стадії встановлення фактичних обставин справи, вибір та аналіз норми права, яка підлягає застосуванню до фактичних обставин, що розглядаються, винесення рішення компетентним органом та доведення цього рішення до зацікавлених осіб та організацій [2, с. 329]. Інші виділяють також стадію по виконанню актів застосування права [5, с. 232], хоча ми дотримуємося прогалиженої позиції, що реалізація рішень відноситься до стадії їх прийняття, а відокремлення її не має великого смислового навантаження [18, с. 249]. Однак, на відміну від стадій застосування права необхідно виділяти також окремо процесуальні стадії як специфічні форми діяльності по застосуванню права [4, с. 23]. Ці стадії кожен раз повторюють загальну логічну стадійність процесу застосування права та закінчуються винесенням того чи іншого акту застосування права.

Чітке визначення та розмежування стадій у кримінальному процесі має велике значення, оскільки з одного боку цим забезпечуються належний хід та результати діяльності по застосуванню норм кримінального права, з іншого — забезпечення дотримання прав усіх суб'єктів такої діяльності. Окрема стадія кримінального процесу характеризується властивими тільки їй завданнями та процесуальними відносинами [17, с. 66]. Кожен етап слідства по кримінальній справі, як вже вказувалося, є окремим процесом застосування права. Однак, стадія судового розгляду кримінального процесу є обов'язковою, ключовою та кінцевою в розумінні кримінального процесу як ланцюга по застосуванню саме кримінального права. Тільки на стадії судового розгляду вирішуються головні питання кримінального судочинства, одночасно можуть припинитися кримінально-процесуальні та кримінальні відносини, розпочатися кримінально-виконавчі правовідносини. Попередні акти застосування права не мали юридичної сили винесення вироку, проте мали ознаки актів застосування кримінального права. Тому, вважаємо неправильною точку зору Наумова А.В., який вказує, що такі рішення, як постанови про порушення кримінальної справи, постанови про визнання особи обвинуваченим, обвинувальний висновок та інші, не є актами застосування норм кримінального права, а лише норм кримінально-процесуального права [8, с. 69].

З огляду на це обставини постає питання про призначення таких стадій, як апеляційне провадження, касаційне провадження, виключне провадження у правовому застосуванні в межах кримінального процесу, а також про місце діяльності суду по виконанню вироків, ухвал та постанов суду в системі стадій кримінального процесу. Як видно із змісту розділів 29, 30, 31, 32 КПК України апеляційне, касаційне та виключне провадження також є процесами застосування норм права, однак, рішення, що їх виносять суди по вирішених питаннях не є актами застосування норм кримінального права безпосередньо. Предметом усіх цих стадій є вже винесений вирок, тобто те рішення, яке безпосередньо спрямоване на застосування кримінального права [12, с. 19; 13, с. 8, 11]. Таким чином, лише перевіряючи законність та обґрунтованість цього акту застосування права, вищестоящий суд застосовує норми кримінального права, які стосуються кваліфікації злочину, питання відповідальності та покарання [13, с.24]. Таке застосування може не мати безпосереднього прояву (наприклад, коли суд залишає вирок без зміни), а також проявитися у новому рішенні (винесення зміни у вирок, його відміна та ін.).

На відміну від цих стадій, стадія виконання вироку не має ни меті перевірки законності та обґрунтованості вироків та інших рішень суду. За законом дії суду в цій стадії полягають у: виконанні деяких вироків; зверненні вироків до виконання; вирішенні деяких питань, пов'язаних як з прив'язанням вироку у виконання, так і з фактичним виконанням вироку (розд. 33 КПК України). Звичайно, до питань, які вирішує суд у цій стадії, віднесені і питання про виправлення помилок, з'ясування неточностей, що їх було припущено навіть у судовому розгляді, включаючи застосування кримінального закону, що має зворотну силу (ч. 1 ст. 409 КПК України). Але суд у цій стадії в жодному разі не

має повноважень ні змінити вирок, ні внести у нього зміни частково [11, с. 18]. Вирішення таких питань є додатковим, проте необхідним для належного виконання вироку діяльністю суду. Крім того, вирішення таких питань не є діяльністю застосування кримінального права, а лише кримінально-процесуального. Коли мова йде про вирішення питань, пов'язаних із зміною покарання, дострокового звільнення від покарання та реалізації відстроченого раніше покарання, то і тут ми не можемо говорити про зміну вироку або зміну покарання, встановленого вирокіом суду. Як слушно зауважив І.Д. Перлов, подібні питання розглядаються судом "не тому, що суд першої інстанції помилився та потребує виправити помилку..., а тому, що у ході виконання вироку з'явилися нові умови, які необхідно урахувати при вирішенні питання про подальше відбування покарання засудженим" [11, с. 19]. Зміна покарання або звільнення від нього в цьому випадку необхідні на основі фактів, які виникли в процесі виконання вироку, а не за обставинами, що виникли ще на досудовому, судовому слідстві чи раніше, проте з'ясувалися лише зараз [15, с. 17-19]. Тому, зробивши певні висновки із вищевказаного, зазначимо, що діяльність суду в стадії виконання вироку не може входити до змісту інших попередніх стадій кримінального процесу та утворює самостійний, специфічний вид діяльності. Вона не пов'язана із злочиним, встановленням обставин його скоєння та встановленням відповідальності, призначенням покарання, а досліджує окремий, специфічний предмет.

Необхідно зауважити, що на етапі виконання рішень, в стадії виконання вироку, починається розмежування діяльності, яка не є процесуальною, а також такою, що має процесуальний характер. Оскільки, як ми встановили, весь кримінальний процес є системою циклів застосування права, то маємо достатньо підстав вважати, що і в стадії виконання судових рішень, відбувається застосування кримінального права [14, с. 96]. Основним аргументом такого висновку є вирішення судом питань, зазначених у ст.ст. 405¹, 407, 407¹-408¹, 410, 411¹ та інші КПК України, де прямо вказується на "порядок застосування закону", а також вказуються відповідні статті Кримінального кодексу України.

Окремий порядок вирішення питань, зазначених у законі, специфічний предмет призвели до висновку деяких науковців про їх автономність відносно всього кримінального процесу, а тим більше, стадії виконання вироку. Нагадаємо, що Т. Добровольська, В. Ніколюк, Д. Пишньов, В. Бринцев запропонували вважати кінцевим моментом стадії виконання вироку приведення його у виконання [6, с. 18; 10, с.44-45; 3, с. 16]. Звичайно, це, на перший погляд, здається правильним. Однак ми не можемо погодитись із таким вирішенням питання. З іншого боку, не можна вважати за достатньо обгрунтованою критику науковців, що спиралися на норму закону, з притисів якої необхідно виходити при дослідженні того чи іншого явища [7, с. 14]. Для вирішення поставленої проблеми, необхідно звернутися як до норм кримінально-процесуального, так і до норм кримінального і кримінально-виконавчого права, а також до теоретичних розробок у цьому напрямку.

Наведемо, наприклад, просту схему, коли у вирокі встановлене пока-

рапня позбавлення волі. Коли ми говоримо про застосування норм кримінального права при винесенні судом вироку, то беремо до уваги лише ту частину кримінального закону, що встановлює покарання, хоча у кримінальному кодексі України поряд із розділом XI "Призначення покарання" є розділ XII "Звільнення від покарання". Законодавцем доволі слушно було передбачено в кримінально-процесуальному кодексі таку стадію, яка б застосовувала правові норми саме цього розділу кримінального кодексу.

Не з'ясовалим у законодавстві є також порядок вирішення питань, які стосуються порядку відміни звільнення від відбування покарання, про що вказувалося у вирокі суду при вирішенні справи. Обумовлена необхідність процесуального оформлення такої діяльності тим, що акти застосування права можуть бути винесені як у зв'язку із виконанням громадянським тих можливостей, які належать йому згідно із законом, так і з приводу незалежного виконання накладених законом юридичних обов'язків. Коло питань, які вирішує суд у стадії виконання вироку доволі широке. Проте порядок їх вирішення є ні чим іншим, ніж застосуванням матеріального права.

Таким чином, спираючись на вищевикладене, можна відмітити, що у стадії виконання вироку суд вступає в новий процес застосування права. Початковим моментом та своєрідною передумовою для здійснення відповідних норм кримінального права є звернення вироку, що вступив у законну силу, до виконання. Особливістю ж такого застосування права є те, що вся фактична та юридична база стосується тільки особи, яка скоїла злочин, а не усіх елементів складу злочину, як це відбувалося на попередній стадії. Однак, вирішення таких питань в жодному разі не відокремлює діяльність з їх вирішення від кримінального процесу, а лише вказує на послідовність, черговість, тобто стадійність. Це означає, що навіть, враховуючи те, що у цій стадії застосовуються інші норми кримінального права, ніж на попередніх стадіях, то тут не вбачається відокремлення в іншій площині такої діяльності, а має місце послідовність дій. Виникнення нових кримінально-правових відносин є аргументом на користь самостійності стадії, а не відокремлення особливого виду провадження [1, с. 69].

Не зупиняючись лише на визначенні сутності стадії виконання вироку в процесі вирішення питань кримінального права, вкажемо, що правове застосування має місце також при зверненні вироку до виконання. Саме у діяльності зі звернення вироку до виконання можна простежити стадії процесу застосування права. Встановлення фактичної основи справи полягає у тому, що суд, який виніс вирок, встановлює який характер має вирок (обвинувальний чи виправдувальний); чи вступив обвинувальний вирок із призначенням особі покарання в законну силу та фіксує це у розпорядженні; чи є клопотання про вирішення незрозумілостей, неточностей, а також виправлення помилок, що не становлять сутність вироку. Лише встановивши, що усі умови в сукупності створюють належну основу для звернення вироку до виконання, тобто для застосування кримінально-процесуальної правової норми, здійснюють відповідний акт застосування права, випускають рішення про звернення

вироку до виконання та направляють його разом із копією вироку тому органу, якому належить фактично виконати покарання. Таке рішення хоча і не є безпосередньо актом застосування норм кримінального права, однак має важливе значення для безпосереднього виконання вироку, що буде розглянуто нижче. Логічним продовженням загальної характеристики звернення вироку до виконання як процесу застосування права є визначення питання форми його кінцевого рішення. Як видно із п. 12-14 ст. 32 КПК України, де “вирок”, “ухвала” та “постанова” визначені як рішення посадових осіб та органів, у тому числі і суду, таке рішення як “розпорядження” відсутнє. Проте, як ми вище встановили, на етапі звернення вироку до виконання має місце процес (цикл) застосування права. Тому, ми можемо погодитись із тими науковцями, які пропонують рішення суду про звернення вироку до виконання оформлювати як відповідну постанову, за аналогією із постановою про віддання до суду [3, с. 16].

У контексті висвітлення діяльності суду з вирішення питань в стадії виконання вироку, необхідно також проаналізувати і таку групу питань, як з'ясування нестачностей, виправлення помилок, які мають місце при виконанні вироку, а саме, на етапі звернення вироку до виконання. Одразу ж вкажемо, що вирішення таких питань не завжди є застосуванням кримінального права (як це відбувається при звільненні від покарання ст. 405¹ КПК України та ін.), а лише кримінально-процесуального, оскільки така можливість безпосередньо передбачена в КПК України. Однак, саме вирішення таких питань є необхідною умовою для подальшого застосування права матеріального. Тобто, здійснюючи акт застосування кримінально-процесуального права, суд тим самим створює належну основу для можливого подальшого застосування матеріального права. Отже, вирішення питань при зверненні вироку до виконання є додатковою, проте не другою рідною діяльністю суду в стадії виконання вироку.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що дії суду в стадії виконання вироку, в основному спрямовані на застосування кримінального права. Вирішення інших за природою питань є необхідною умовою для належного застосування права у цій стадії та мають додаткове, проте не другорядне значення. Рішення по застосуванню ж норм кримінального права не змінюють сутність та зміст вироку, тобто не вносять зміни в акт застосування іншої норми права, а є окремим актом застосування права, що має спеціальне окреме призначення поряд із вироком, винесеним в стадії вирішення справи. Цими рисами діяльність по застосуванню норм кримінального права у стадії виконання судових рішень відрізняється від досудових стадій, стадії судового розгляду та стадій касаційного, апеляційного та виключного провадження.

Як зазначалося вище, кожний акт застосування права є одночасно юридичним актом, що породжує, змінює або припиняє правовідносини певного виду. Серед науковців, що досліджували це питання, йде гостра дискусія щодо співвідношення кримінально-процесуальної діяльності та

кримінальних і кримінально-виконавчих правовідносин саме у стадії виконання вироків, ухвал та постанов суду. Так, науковці неодноразово наголошували на тому, що процесуальна діяльність при виконанні вироку тісно вплетена у фактичну діяльність по реалізації випесененого у вирокі покарання. Однак, безпосередньо з позицій впливу актів застосування права на існування таких правовідносин досліджень ми не знайшли. Тому, на наш погляд, є доречним розглянути питання про співвідношення правового застосування в стадії виконання вироку та правовідносин, які виникають в і поза її межами. Межі статті дозволяють нам тільки в загальних рисах окреслити наслідки, що випливають із здійснення актів застосування права в стадії виконання вироків, ухвал та постанов суду, що вступили в законну силу. По-перше, розпорядження про звернення вироку до виконання є юридичним фактом, що породжує кримінально-виконавчі правовідносини певного виду (в залежності від виду покарання). У розпорядженні (постанові) пропонуємо вказувати також вид установи виконання покарань при зверненні до виконання вироків з призначенням покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі. Такі питання, на наш погляд, повинен вирішувати суд саме в стадії виконання вироку на етапі звернення його до виконання. По-друге, ухвали, що втілюють у собі застосування норм кримінального права, які стосуються зміни покарання, пом'якшення покарання, звільнення від покарання, зняття судимості, виступають юридичними фактами, що змінюють або припиняють як кримінально-виконавчі, так і кримінальні правовідносини взагалі.

Наведене вище є достатнім підґрунтям для виділення також діяльності суду по застосуванню норм окремо кримінально-виконавчого права, рішення по висновкам чого, дозволить змінювати виключно кримінально-виконавчі правовідносини. Це стосується таких питань, як застосування до засуджених дисциплінарних стягнень у вигляді поміщення в приміщення камерного типу, штрафні ізолятори, переведення на більш суворий або пом'якшений режим відбукання покарання. Кримінально-процесуальна форма вирішення таких питань, на наш погляд, дозволить засудженим повною мірою реалізовувати надані їм права, активну участь адвокатів. Більш того, зміни у порядку застосування запобіжного заходу тримання під вартою в кримінальному процесі, що передано до компетенції суду, повинні торкнутися також і подібних заходів вже при безпосередній реалізації покарання, особливо у вигляді позбавлення чи обмеження волі.

З вищесказаного випливає, що діяльність суду в стадії виконання вироків є по суті новим етапом застосування норм кримінального права, який підводить існування кримінальних відносин як таких до заключного моменту, тобто до припинення. Однак за формою, що встановлена у кримінально-процесуальному кодексі, неможливо простежити всі стадії, які властиві діяльності по застосуванню права. Тому, в законі стадія виконання вироків повинна бути розширена, що є природним для застосування норм права. Логічним буде встановлення у кримінальному процесі порядку

підготовки матеріалів для вирішення справи, кола суб'єктів, які можуть підготувувати відповідні матеріали, брати участь у судових засіданнях з приводу вирішення справ, а також активної участі захисника на цьому етапі. Тому ми пропонуємо розділ, який би регулював діяльність у цій стадії кримінального процесу, назвати "провадження у стадії виконання вироків, рішень, ухвал суду", де передбачалися б: питання, які можуть бути вирішені в межах провадження, приводи для здійснення провадження; особи, які можуть подавати клопотання, заяви та звернення стосовно питань, що підлягають вирішенню; особи, які можуть брати участь у судовому засіданні по вирішенню питань; порядок та терміни підготовки матеріалів для розгляду судом щодо вирішення питань; суди, що можуть вирішувати питання; терміни розгляду судом питань; хід судового розгляду вирішення питань; рішення, які може винести суд при вирішенні питань; можливість повторного звернення до суду про вирішення питань; підстави та порядок оскарження дій суду.

Органічним для виконання функцій у цій стадії буде створення в межах системи загальних судів пенітенціарних судів, які б діяли у рамках кримінального судочинства.

Список літератури:

1. Адамешко В.Д. Проблемы исполнения приговора / Проблемы наказания и исполнения приговора. – Кемерово, 1982. – с. 67-73.
2. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2х томах. – Т.2. – М.: Юридическая литература, 1982. – 359 с.
3. Брицков В., Пилипов Д. Яким має бути розділ "Виконання вироків, ухвал і постанов суду" в новому КПК України // Право України. – 1993. – № 4. – с. 16-17.
4. Горшенев В.М., Дюрягин И.Я. Правоприменительная деятельность // Советское государство и право. – 1969. – № 5. – с. 26.
5. Дмитрук В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие. – 2-е изд. – Минск.: Алмафед, 1999. – 224 с.
6. Добровольская Т.Н. Деятельность суда, связанная с исполнением приговоров. – М., 1979. – 138 с.
7. Матаненко Е.А., Бибадо В.Н. Уголовное судопроизводство по исполнению приговора. – Минск: Изд-во БГУ, 1982. – 225 с.
8. Назумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. – Волгоград, 1973. – 176 с.
9. Николок В.В. Понятие и назначение стадия исполнения приговора в уголовном процессе // Правоведение. – 1984. – № 6. – с. 47-51.
10. Низалов В.В. Уголовно-исполнительное судопроизводство в СССР. – Иркутск, 1989. – 232 с.
11. Перлов И.Д. Исполнение приговора в советском уголовном процессе. – М., 1963. – 227 с.
12. Перява И.Д. Кассационное производство в советском уголовном процессе. – М., 1968. – 395 с.
13. Перлов И.Д. Надзорное производство в уголовном процессе. – М., 1974. – 256 с.
14. Свиридов М.К. К вопросу о понятии эффективности уголовно-процессуальной деятельности по исполнению приговора / Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью. – Томск: Изд-во Томского Университета, 1980. – с. 94-101.
15. Свиридов М.К. Сущность и предмет стадии исполнения приговора. – Томск: Изд-во Томского Университета, 1978. – 220 с.
16. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. – М.: Статус ЛТД, 1996. – 304 с.
17. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – Т.1. – М., 1968.
18. Чердашнев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Юрайт, 1999. – 432 с.

Надійшло до редакції 28.12.2001 р.